

Christina Sandquist Öberg: *Senmedeltida textskatt i uppländska kyrkor. Samtliga bevarade språkbånd med kommentarer och analyser.* Handlingar, Historiska serien 34. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2017. 403 s.

**ANMELDT AV KAREN LANGSHOLT HOLMQVIST
NIKU**

I Upplands kirker finnes en stor mengde malerier med tilhørende språkbånd. Disse språkbåndene er tema for Christina Sandquist Öbergs bok *Senmedeltida textskatt i uppländska kyrkor. Samtliga bevarade språkbånd med kommentarer och analyser*. Formålet med boka er «att för första gången göra en fullständig dokumentation och gjennomgripande filologisk analys av de aktuelle bildtexterna» (s. 14), og gjennom dette gi en bedre forståelse av både maleriene, tekstene og konteksten de tilhører. Språkbåndene Sandquist Öberg har samlet inn, er bildetekster, og de er dermed del av en større helhet med både illustrasjoner og tekst. Tekstene finnes rundt om i Upplands kirker, og er datert til perioden ca. 1430–1534. Noen tekster er korte, og utgjør kun ett ord; andre tekster er lengre, og kan for eksempel være en kort samtale mellom to figurer, men felles for nesten alle tekstene og maleriene de står sammen med, er at de har en religiøs karakter. For eksempel er motivene gjerne hentet fra bibel- og helgenfortellinger og annen religiøs litteratur. Sandquist Öberg har tidligere gjort en tilsvarende studie av språkbånd i Albertus Pictors verker. Disse er fra samme område og periode, men har altså fått et eget bind. Forfatteren jamfører jevnlig det aktuelle materialet med Albertus Pictors arbeider, og hun følger samme struktur i denne boka som i boka om Albertus Pictors språkbånd. Dermed er det også lagt godt til rette for å lese de to bøkene sammen for lesere som skulle ønske det.

Boka er tredelt; del I består av 14 kapitler, og hvert kapittel er en kort, overordnet gjennomgang av ulike aspekter ved tekstbåndene. Denne delen fungerer, med sine ca. 60 sider, som en introduksjon til del II, som er en katalog over språkbåndene og utgjør hoveddelen av boka med nær 300 sider. Del III er et register over alle språkbåndene.

Selv om del I bare utgjør om lag en sjettedel av boka, er det her hoveddelen av de analytiske diskusjonene ligger, og det er derfor denne delen jeg vil bruke mest plass på nedenfor. Kapittel 1 gjør rede for formålet med boka (se over), og i kapittel 2 presenteres vi kort for tidligere forskning på materialet, som hovedsakelig har vært konsentrert om bildeframstillingene, avgrensningene i studien (kirker med språkbånd

med bevart eller dokumentert tekst), metoden, det teoretiske utgangspunktet og en rekke spørsmål som springer ut herfra. I kapittel 3 nevnes enkelte nyoppdagede motiver og nytolkninger av språkbånd og motiver. For eksempel mener Sandquist Öberg at skikkelsen ved siden av kirkefaderen Ambrosius i Edebo kirke må være evangelisten Lukas. Forfatterens tolkninger i dette kapittelet kunne med fordel ha vært ledsaget av noe mer dyptgående argumenter. For eksempel begrunner hun den nevnte tolkningen utelukkende med «[s]pråkbåndets unika tekst» (s. 19). Vil leseren selv lese denne unike teksten, må man slå opp på Edebo i katalogen i del II, og hva som får Sandquist Öberg til å koble teksten til Lukas har hun ikke utdypet. Kapittel 4 er en paleografisk gjennomgang av språkbåndene, der Sandquist Öberg jamfører paleografiske trekk i språkbåndene hun behandler, med en gjennomgang gjort av Monica Hedlund av Albertus Pictors språkbånd. Sandquist Öbergs gjennomgang er ikke uttømmende, men gir likevel et godt innblikk i noe av den paleografiske variasjonen i språkbåndene. I kapittel 5 gjør Sandquist Öberg rede for foreleggene for språkbåndene, som hovedsakelig er liturgisk og kateketisk materiale i tillegg til *Biblia pauperum* og *Speculum Humanae Salvationis*. Kapittel 6 går gjennom ulike måter å kategorisere innskriftene på etter språk og stil, innhold, form og teksttype og diskuterer også hvordan teksten er innordnet i motivet. Språkbåndenes funksjon som gaver til Gud, dekorasjon og didaktisk hjelpemiddel er tema for kapittel 7. Alle de overnevnte kapitlene er svært kortfattede, og det er lite rom for lange utgreiinger og diskusjoner, men fotnoter viser leseren videre til andre som har diskutert relevante temaer. Knappe diskusjoner til tross, kapitlene gir et godt innblikk i materialet.

Kapittel 8 fungerer som en slags innledning til kapittel 9 og 10, og redegjør for metodiske utfordringer forbundet med å beskrive materialet kvantitativt, og hvilke begrensninger som finnes i materialet. I det påfølgende kapittelet går Sandquist Öberg gjennom hvordan de lengre språkbåndene fordeler seg på de ulike malerskolene: Mälardalsskolen, Tierpsskolen, sen tierpstype, Roslagsmesteren, Albertus Pictor-tradisjonen, renessansetype og Knutbygruppen, og til slutt andre. Hun går gjennom hvilke kirker som har malerier fra hver skole og hvilke motiver og hva slags tekst som opptre innenfor hver gruppe. Til slutt i kapittelet redegjøres det for trender i materialet som kommer fram i gjennomgangen, blant annet at *Credo*-tekstene later til å ha vært populære gjennom hele perioden mens *Biblia Pauperum*-tekstene først dukker opp fra 1470-tallet. Mest interessant er det likevel at Sandquist Öberg ser en omformulering av det kateketisk-didaktiske budskapet i Trosbekjennelsen i løpet av perioden da språkbåndene ble malt. Denne endringen vies imidlertid bare et kort avsnitt, og kunne med fordel vært utdypet videre.

Kapittel 10 er en kvantitativ gjennomgang av, samt kommentar til, tekstene som opptrer i språkbåndene. Her redegjøres det for de lengre tekstene som opptrer, hvilke kirker de opptrer i og hva slags motiver de står sammen med. Der tekstene står sammen med andre teksttyper, gjøres også dette rede for. Første del er viet de frekvente språkbåndene, og her får tekster fra Credo mest plass. Dette er de mest frekvente tekstene, og vi får høre at de gjerne står sammen med malerier av evangelistene og ofte følges av profetspråk fra det Gamle testamentet. Sandquist Öberg redegjør også for mer unike *Credo*-språkbånd, som i Edebo, der trosbekjennelsen er gjengitt på gammelsvensk, og Söderby-Karl, der trosbekjennelsen gjengis side om side med Fadervår på gammelsvensk og dødssyndene på latin. På liknende, om enn kortere, vis beskriver Sandquist Öberg også språkbånd med erkeengelen Gabriels hilsen til jomfru Maria, tekster som akkompagnerer bildemotivet Livets/Skjebnens/Lykkens hjul og profetutsagn fra det Gamle testamentet. Andre del av kapittelet er viet en del unike og sjeldne språkbånd, som signaturer og dateringer, som trolig en gang har funnes i nær alle kirkene, språkbånd på gammelsvensk av ymse slag, fjorten dommedagstegn gjengitt i Sänga, gammel- og nytestamentlig materiale, liturgisk og kateketisk materiale, helgenlegender, moraliserende motiver og materiale med tilknytning til *Speculum Humanae Salvatoris* og *Biblia pauperum*. Gjennomgangen er oversiktlig, og den gir et godt overblikk over tekstene som finnes og kontekstene de opptrer i. Slik sett er kanskje dette det kapittelet som er best egnet til å gi leseren et helhetsinntrykk av språkbåndsmaterialet. Om man leser kapittelet for å skaffe seg overblikk, er det imidlertid viktig å ikke glemme, som Sandquist Öberg også nevner helt i starten av kapittelet, at flertallet av tekstene er av en kortere karakter: navn og benevninger. Disse diskuteres ikke i dette kapittelet.

I kapittel 11 gjør Sandquist Öberg rede for hvordan tekst og bilder spiller sammen i kalkmaleriene, og hvordan sammensetningen av tekst og bilde i noen tilfeller bidrar til å skape nye tolkninger av motivene. Her trekker Sandquist Öberg også paralleller til Albertus Pictors verker. Disse parallellene er interessante, og belyser forskjeller og likheter i materialet. Når Sandquist Öberg går inn i en så tett dialog med denne studien, blir det også en styrke at de to bøkene er tilnærmet likt strukturert. I kapittel 12 gjør Sandquist Öberg rede for filologiske aspekter ved innskriftene, som staving og forkortinger, feil og forvekslinger i formverk og syntaks, feil som har oppstått under restaurering av språkbåndene og mer bevisst variasjon i tekstene. Kapittel 13 er en gjennomgang av utgivelsesprisippene som ligger til grunn for den følgende gjennomgangen av alle innskriftene. Kapittel 14 gir en oversikt over kirkene som omtales både i denne boka og i *Sveriges kyrkor*, og gir også referanser til

hvilket bind av *Sveriges kyrkor* man kan finne omtalen i. Til slutt i del I kommer 15 flotte fargeillustrasjoner.

Som kommentert flere steder over er kapitlene i del I stort sett veldig korte, og i tillegg til å gi et overblikk over materialet, fungerer de kanskje først og fremst som frampek mot mulig videre forskning. I alle fall kunne mange av diskusjonene fint ha vært bygd ut til egne artikler. Å føre alle disse diskusjonene til veis ende er imidlertid ikke målet med boka; det er å gi en fullstendig dokumentasjon og filologisk analyse av språkbåndene. Dette kommer i bokas andre del.

Del II er en alfabetisk gjennomgang av alle kirkene med tekster og motiver. Denne delen utgjør, med sine nær 300 sider, brorparten av boka. For hver kirke oppgis først en kort bakgrunnstekst om restaurering, deretter kommer en gjennomgang av de ulike delene av kirka som har malerier, og hvilke motiver og tekster som finnes der. Etter tekstene følger i en del tilfeller en kort kommentar om blant annet sikre og mulige forelegg for teksten, tilstanden til teksten og om den for eksempel er rekonstruert fra tidligere beskrivelser og fotografier, og alternative tolkninger og feil i teksten. Som Sandquist Öberg gjør rede for i kapittel 13, er målet med disse kommentarene å, i den grad det er mulig, «återskapa den ursprungligen avsedda texten till varje språkband och att presentera en härfå byggande tolkning» (s. 62). I kapittel 13 skriver Sandquist Öberg også at gjengivelsen av teksten i språkbåndene bygger på utgivelsesprinsipper fra den latinske og klassiske filologiske tradisjonen, og at oversettelsen av tekstene i hovedsak følger den traderte oversettelsen med mindre det er store avvik i tekstene.

Gjennomgangen av de enkelte innskriftene gir en oversikt over hva slags tekster som finnes, tilstanden de befinner seg i, hva slags motiver de står sammen med og innskriftenes historie, med informasjon om konservering, restaurering og overkalking. Tekstene gjengis med oppløste forkortelser og restituert tekst i parentes. Fragmentarisk tekst som ikke har latt seg restituere, er angitt med tre prikker. Interpunksjon og bruken av store og små bokstaver er normalisert. Sandquist Öberg konkluderer med at “[r]esultatet kan sägas vara en modifierad diplomatarisk edition” (s. 62). Dette gjør teksten relativt lett å lese, men gjennomgangen kunne likevel tjent på å hente inn mer fra den epigrafiske forskningstradisjonen. En ting er markeringen av usikre partier. Sandquist Öberg kommenterer i noen tilfeller at teksten i språkbåndet er vanskelig å tyde. I epigrafisk tradisjon angis dette gjerne ved bruk av en underprikk, eventuelt en parentes, under/rundt tegnene som er vanskelige å tyde. Denne måten å markere usikkerhet på er mer presis, og gjør det dermed også lettere for leseren å gjøre egne vurderinger av de samme tekstene. Når det i tillegg er få bilder av innskriftene i boka, blir det tilnærmet umulig for leseren å gjøre seg opp en

egen mening om tekstene, og man må som leser stole blindt på forfatterens vurderinger. En del forskere ville nok òg hatt nytte av å få gjengitt original interpunksjon og bruk av små og store bokstaver. For eksempel er interpunksjon et tilbakevendende tema i epigrafisk forskning (se for eksempel Blennow 2016: 317; Meijer 2007; Syrett 2002: 65–67). Det er heller ikke uvanlig i epigrafiske beskrivelser med en grundig gjennomgang av hvert enkelt skriftegn. Slike gjennomganger kan tidvis bli i overkant omfattende, men noen flere epigrafiske kommentarer og drøftinger ville likevel kunne være med på å løfte boka videre. En annen ting jeg savner, som finnes i Sandquist Öbergs bok om Albertus Pictor, er grunnplan over kirkene som viser hvor hvert enkelt maleri befinner seg. Sandquist Öberg har angitt dette i teksten, men en plantegning gjør det mye lettere for leseren å se hvordan maleriene står i relasjon til hverandre.

Del III inneholder, i tillegg til bibliografien, et register over alle språkbåndene. Her listes språkbåndene opp alfabetisk med kirke i parentes. Registeret er laget for å lette videre forskning (jf. s. 359), og gir en god oversikt over hvor man kan finne like og liknende innskrifter. I Sandquist Öbergs bok om Albertus Pictor finnes også et tematisk register. Dette er ikke med i denne boka, men det er liten tvil om at et slikt register kunne vært nyttig for å få et raskt overblikk over hvor de ulike motivene finnes.

Bokas svakeste punkt er illustrasjonene. Boka har en del illustrasjoner, men med tanke på at Sandquist Öberg sterkt vektlegger sammenhengen mellom det tekstlige og det visuelle, samt paleografiske aspekter ved innskriftene, ville framstillingen tjent mye på å ha enda flere illustrasjoner slik at leseren lettere kan henge med i teksten og gjøre egne vurderinger av Sandquist Öbergs slutninger. Sandquist Öberg skriver blant annet at «I exempelvis Gryta, Lagga och Löt finns, enligt mitt förmenande, märkbara likheter vad gäller utförandet i jämförelse med Albertus Pictors arbete» (s. 22, min utheving). Dette virker interessant, men påstanden blir ikke fulgt opp med eksempler på hva slags likheter det er snakk om, eller med illustrasjoner som kunne latt leseren se likhetene selv. Da taper også Sandquist Öbergs slutning verdi. At det er få illustrasjoner er spesielt synd fordi arbeidet i stor grad bygger på fotodokumentasjon og elektronisk bildebehandling (jf. s. 16). Som Sandquist Öberg selv skriver (s. 16), kan språkbåndene «bara undantagsvis läsas med precision direkt på de medeltida kyrkornas väggar och valv». Når ikke fotomaterialet er lagt ved, vil forskere som vil arbeide videre med materialet i framtiden, måtte gjenta Sandquist Öbergs nitide dokumentasjonsarbeid.

Flere illustrasjoner er likevel overflødig så lenge teksten i stor grad mangler referanser til illustrasjonene som faktisk finnes i boka. Illustrasjonene er ikke

nummererte, og med unntak av illustrasjonene med farger på s. 65–72, mangler de også bildetekst. Sandquist Öberg viser heller aldri til illustrasjonene i teksten, noe som gjør det vanskelig for leseren å relatere bildene til Sandquist Öbergs drøftinger. Selv der teksten står på samme side som et relevant bilde, blir det ikke gjort noe forsøk på å vise til bildet i teksten. På side 18 vises det for eksempel til en mann bærende på et tekstbånd i Dannemora kirke. Dette kalkmaleriet er gjengitt på samme side, men uten at teksten refererer direkte til det. Bare ved å jamføre tekstbåndet i illustrasjonen med gjengivelsen av tekstbåndet i teksten, kan leseren være helt sikker på at illustrasjonen viser det omtalte tekstbåndet. På s. 21 finnes enda en illustrasjon, denne gangen av en løve med et tekstbånd, men heller ikke her får leseren noen hjelp til å identifisere bildet. Teksten som omgir illustrasjonen, nevner tekstbånd i mange kirker, men gjengir ingen av tekstene og refererer aldri til illustrasjonen. Ved å jamføre teksten i språkbåndet med registeret bakerst i boka er jeg nokså sikker på at bildet må være fra Biskopskulla, men slikt detektivarbeid burde ha vært unødvendig.

Det er, som nevnt, flere fargeillustrasjoner på s. 65–72. Disse er flotte å se på og gir leseren et godt inntrykk av hvordan tekstbåndene ser ut i sin opprinnelige kontekst. Imidlertid taper også disse noe av verdien sin fordi Sandquist Öberg ikke refererer direkte til dem i diskusjonskapitlene. Hvorfor er akkurat disse illustrasjonene valgt ut? Hva viser de? Og hvordan henger tekstbåndene sammen med bildeframstillingene de hører sammen med? Særlig det siste spørsmålet er det underlig at ikke Sandquist Öberg i større grad drøfter med henvisning til illustrasjonene i boka, for dette spørsmålet vier også Sandquist Öberg selv stor plass (se for eksempel spørsmålene som stilles på s. 17).

I det store og hele lykkes likevel boka med sitt hovedmål: å skape en bedre forståelse av språkbåndene, maleriene og konteksten de hører til i. Ved å sammenstille alle de seinmiddelalderske språkbåndene fra Uppland, og også ved å sammenlikne dem med Albertus Pictors språkbånd, gir Sandquist Öberg et godt innblikk i både språkbåndene og konteksten de hører til i.

I denne gjennomgangen har jeg først og fremst satt boka opp mot andre epigrafiske verk, men en slik sammenlikning er kanskje urimelig all den tid Sandquist Öberg selv skriver at hun gjennomfører en filologisk analyse (s. 14). Men som hun også selv påpeker (s. 16), ligger det aktuelle materialet på mange måter mellom epigrafikk og bokskrift. Etter definisjonen er det epigrafikk, samtidig som foreleggene i stor grad er bøker. Boka vil dermed være svært nyttig for alle som arbeider med skandinavisk skriftkultur, det være seg manuskripter eller epigrafikk, i seinmiddelalderen. Det er ingen tvil om at det ligger et svært grundig arbeid til grunn for utgivelsen, både med å dokumentere, tolke og sammenstille materialet. Boka fungerer ikke

bare som en gjennomgang av språkbånd i upplandske kirker i seinmiddelalderen, men også som et bidrag til studiet av skandinavisk skriftkultur i seinmiddelalderen mer generelt. Sandquist Öberg gir en god gjennomgang av språkbåndene, og med det bidrar hun til å vise fram noe av mangfoldet i den skandinaviske skriftkulturen i seinmiddelalderen.

Bibliografi

- BLENNOW, Anna. 2016. *Sveriges medeltida latinska inskrifter 1050–1250: edition med språklig och paleografisk kommentar*. Stockholm: Historiska museet.
- MEIJER, Jan 2007. "Punctuation Marks on Viking Age Rune Stones." *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 63: 65-97.
- SANDQUIST ÖBERG, Christina. 2009. *Albertus Pictor. Målare av sin tid II. Samtliga bevarade motiv och språkband med kommentarer och analyser*. Stockholm, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- SYRETT, Martin. 2002. *The Roman-Alphabet Inscriptions of Medieval Trondheim. Volume I*. Trondheim: Tapir.